

Fecr Yayınları: 580

MECME'UL-FEVÂİD

ÇANDARLI KARA HALİL HAYREDDİN PAŞA'NIN *TELHİS'UL-MİFTÂH* ŞERHİ
-Tahkik ve Değerlendirme-

Dr. Duran EKİZER

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Ekim 2022

ISBN: 978-625-8304-27-5

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

MECME‘U‘L-FEVÂİD

ÇANDARLI KARA HALİL HAYREDDİN PAŞA‘NIN *TELHÎSU‘L-MİFTÂH* ŞERHİ

-Tahkik ve Değerlendirme-

Dr. Duran EKİZER

Ankara 2022

Dr. Duran EKİZER

1978 yılında Karaman’da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini Karaman’da tamamladı. 2001 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2004 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “Cemâleddîn İshâk b. Muhammed el-Karamânî’nin “et-Tevâbi fi’s-Sarf” Adlı Eserinin Tahkiki” çalışması ile yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2005 yılında T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bir süre imam-hatiplik yaptıktan sonra T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Konya Selçuk İhtisas Eğitim Merkezini derece ile bitirdi. 2010-2012 yılları arasında Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde araştırma görevlisi ve öğretim görevlisi olarak çalıştı. Ardından 2012-2020 yılları arasında yaklaşık 8 sene Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Arap Dili Belagati Ana Bilim Dalı Öğretim Görevlisi olarak çalıştı. 2016 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “Belagat Açısından Buhârî ve Müslim’de Mecaz İçeren Hadisler” adlı tez ile doktora eğitimini tamamladı. Bu çalışması ile Meridyen Derneği tarafından düzenlenen 7. Hadis Siret Araştırmaları Yarışması Doktora Kategorisi Mansiyon ödülünü kazandı. Evli ve iki çocuk babası olan yazar halen Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı’nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	7
ÖN SÖZ	9

GİRİŞ

ÇANDARLI KARA HALİL HAYREDDİN PAŞA'NIN HAYATI	13
1.1. Doğumu ve Nisbesi	13
1.2. Tahsili, Evliliği, Kadılığı, Kazaskerliği	14
1.3. Vezirliği	16
1.4. Vefatı	17
1.5. Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'nın Ardında Bıraktığı Eserler ve Yaptığı Hizmetler	18

BİRİNCİ BÖLÜM

MECME'U'L-FEVÂİD'İN TAHKİKİ	21
1.1. Yazmanın Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'ya Aidiyeti	21
1.2. Yazmanın Tavsifi	23
1.3. Yazmanın Tahkikinde İzlenen Yöntem	24

İKİNCİ BÖLÜM

MECME'U'L-FEVÂİD'İN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ VE BELAGAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	27
2.1. Eserin Kaynakları	27
2.2. Eserin Üslubu	30
2.3. Eserin Belagat Açısından Değerlendirilmesi	32
2.3.1 Eserin Belagat ve Fesahat Kavramları Açısından Değerlendirilmesi	35
2.3.2. Eserin Meânî İlmi Açısından Değerlendirilmesi	37
2.3.3. Eserin Beyân İlmi Açısından Değerlendirilmesi	43
2.3.3. Eserin Bedî İlmi Açısından Değerlendirilmesi	46
SONUÇ	49
KAYNAKÇA	51

EKLER -----	49
EK. 1: Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın Çandarlı Türbesi içindeki sandukası – İznik/Bursa-----	55
EK. 2: Kara Halil Hayrettin Paşa'nın Çandarlı Türbesi içindeki mezar taşı- İznik/Bursa-----	56
EK. 3: Vakıf mührünün ve eserin künyesinin bulunduğu unvan sayfası -----	57
EK. 4: <i>Mecme'u'l-Fevâid</i> 'in ilk sayfası-----	58
EK. 5: <i>Mecme'u'l-Fevâid</i> 'in son sayfası -----	59

KISALTMALAR

a :	Varağın ön yüzü
a.g.e. :	Adı geçen eser
a.mlf. :	Aynı müellif
b :	Varağın arka yüzü
bkz. :	Bakınız
DİA :	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
haz. :	Hazırlayan
İFAV:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
müs. :	Müstensih
nşr. :	Neşreden
ö. :	Ölümü
r.a. :	Radıyellâhu anh
s. :	Sayfa
s.a.s. :	Sallallâhu aleyhi ve sellem
ss. :	Sayfalar arası
S.Ü. :	Selçuk Üniversitesi
TDV :	Türkiye Diyanet Vakfı
thk. :	Tahkik eden
ts. :	Tarihsiz

ÖN SÖZ

Lafız ve anlamın harf, kelime ve cümle düzeyinde ele alındığı fonetik (savt), morfoloji (sarf) ve sentaks (nahiv) gibi ilimler dilin yapısal boyutunu oluşturur. Belagat ise kelamın anlam merkezinde sanatsal bir form kazandığı şiir, hitâbet ve inşâ gibi alanlarda kendini gösteren edebî yönü ile ilgilenir. Bu özelliği ile belagat, bahsi geçen ilimlerin hepsini bünyesinde barındırmakla birlikte vocabulary/'ilmu'l-müfredât gibi alanları da içine alarak dilin en kapsamlı boyutunu temsil eder.

Kronolojik açıdan bakıldığında Cahiliye döneminde Arapların sahip olduğu dil selikası olarak kendini gösteren belagat, Kur'an'ın tenzili ile birlikte yepyeni boyut ve muhteva kazanmıştır. Buna göre belagat, Kur'an'ın dilsel icazının temellerini Arap dilinin üstünlüğünden kaynaklandığını ispat etme gayesi ile ortaya konan fikrî çabalar ile bir ilim olarak şekillenmeye başlamıştır. Ayrıca özellikle mütekaddimûn şairlere ait şiirlerin şerhi ve tenkidi babında ortaya koyulan dil açıklamaları da belagatin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Bir ilim olarak belagat, özellikle Arap olmayan unsurlara ait dilciler eli ile delalet merkezli bakış açısı çerçevesinde yepyeni bir gelişim süreci içine girmiştir.¹ Abdulkâhîr Cürçânî (ö. 471/1078-79) *Delâilü'l-i'câz ve Esrâru'l-belâğa* adlı eserleri ile meânî ve beyân ilimlerinin teorik düzeyde dilbilimsel parametrelerini belirlemiştir. Daha sonra Sekkâkî (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm* isimli telifinde mantıqçı ve felsefeci yönünün de etkisi ile belagat konularının sınırlarını belirleme ve terimlerin tahdidi konusunda başat bir konum edinecek ilk defa belagati beyân, meânî ve bedî olarak üçlü tasnife tabi tutmuştur. Ancak o bedî ilmi için "muhassinât" terimini kullanır. Bedî ismini ilk defa kullanan ise *Miftâhu'l-'ulûm*'un son bölümünü *el-Misbâh* adlı çalışması ile özetleyen Bedrettin İbn Mâlik'tir. (ö. 686/1288)²

Belagatin gelişim sürecinde kendine özgü ve üst düzey bir teori oluşturduğu dönemlerden birisi de Osmanlı devri belagat çalışmalarıdır. Bu dönem özellikle fıkıh usulü, tefsir, belagat ve mantık gibi delalet merkezli ilimlerde

¹ Belagat ilminin metinleşme süreci hakkında bkz. Murat Tala, "İlimlerin Metinleşme Sürecine Belâgat Geleneği Bağlamında Bir Not: el-Fevâidü'l-Gıyâsiyye Şerh ve Hâşiyeleri", *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Adudüddin el-İcî*, ed. Eşref Altaş (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 588-594.

² Ahmed Matlûb, *el-Kazvînî ve şurâhu't-Telhîs* (Bağdat: Mektebetu'n-Nahza, 1967), 19.

yapılan telifler ile kendine özgü bir dilbilim varlığına sahiptir. Sarf, nahiv, lûgat, meânî, beyân ve bedî gibi ilimlerin alt başlıklarında tafsilatlı ve orijinal dilsel analizler içeren eserlerin oluşturduğu bu devasa külliyat keşfedilmeyi bekleyen birçok değerli eseri bünyesinde barındırmaktadır. Tarihsel süreç göz önüne alındığında Osmanlı döneminde gelişen ilmî hayatın Fatih'in İstanbul'u fethetmesinden sonra kurduğu sahn-ı semân medreseleri ile yepyeni bir ivme ve karakter kazandığı görülmektedir. Bu yükselen ilmî seviye içinde kendine yer bulan belagat ilmi, özellikle *Telhîs*, *el-Îzâh* ve *el-Mutavvel* ekseninde gelişen şerh ve haşiyeler ile Osmanlı düşünce sistemine orijinal bir felsefe kazandırmıştır. Örneğin mantık, kelim ve fıkıh usulü ilimlerinde yetkin olan Taftâzânî (ö. 792/1390) gibi âlimlerin analitik bakış açıları da görüleceği üzere istidlale dayalı dilbilim anlayışının etkisinin oldukça yakından hissedildiği bu ekol, bir ilim olarak belagatin ders olarak okutulup didaktik bir kimlik kazanması bakımından alana katkı sağlamıştır. Bunun da ötesinde edebî zevkin ikinci plana atılması argümanı ile eleştirilen bu okulun aslında aklî istidlaller ile dil felsefesi bağlamında yeni pencereler açmaya imkân tanınması önemli bir yenilik ve devrim olarak kabul edilebilir.

Zamanla gelişim gösteren Osmanlı belagat çalışmalarının temel referans metninin *Telhîsu'l-miftâh* olduğu rahatça zikredilebilir. Ayrıca dilin sosyolojik bir olgu olması³ hasebi ile dil felsefesi bağlamında ortaya konan düşünce ve birikimin içinde bulunulan milletin kültür ve medeniyet seviyesine göre şekillendiği gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.⁴ Buna göre özellikle

³ İbn Cinnî (ö. 392/1002) bu gerçekliği göz önüne alarak dili "her kavmin anlatmak istediklerini kendisi vasıtası ile ifade ettikleri sesler" şeklinde tanımlamıştır. Bkz. İbn Cinnî, *Ebu'l-Feth 'Usmân, el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, ts.), 1/33.

⁴ Bu konuda sosyolojik bakış açısı ile belagatin gelişiminin yönü ve düzeyinin temel parametreleri hakkında metodolojik olarak meseleyi ele alan ilk kişi İbn Haldûn'dur. (ö. 808/1406) O ümran teorisi muvacehesinde meşârika belagatçilerinin ümranın ileri olduğu bir dil ve kültür havzasında yetişmeleri sebebiyle delâlet/anlam merkezli ve daha teorik bir bakış açısının hâkim olduğu meânî ve beyân ilimlerinde tebarüz ettiklerini ifade eder. Bunun karşısında meğâribe yani Kuzey Afrika bölgesinin belagaçileri, ümranlarının daha düşük seviyede olması hasebiyle teorinin ve istidlalin daha az cereyan ettiği bedî ilmi ile daha çok iştiğal etmişlerdir. Bkz. 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn, *Mukaddimetu İbni Haldûn*, thk. 'Abdurrahmân Muhammed ed-Dervîş (Dimeşk: Dâru Ya'rib, 2004), 375. İbn Haldûn'un belagat anlayışı hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. Mehmet Zahid Çokyürür, "İbn Haldûn'un Belagat Kuramı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (Aralık 2019).

şark belagatçilerinin *Telhîs* üzerine yazdıkları şerh ve haşiyelerden de anlaşıldığına göre bu âlimler delâlet merkezli aklî ve teorik bakış açısının gerektirdiği bir yöntem olarak bir konunun sadece yatay düzlemde tanımı ve kavramsal çerçevesi ile yetinmemişlerdir. Buna ilaveten mantık, nahiv felsefesi ve fıkıh usulü alanlarında gelişen metodoloji ile ortak bir dilbilim perspektifi muvacehesinde bir mesele üzerinde dikey dilsel derinliğin ön plana çıktığı bir fikrî ameliye ortaya koymuşlardır.

Bu şerhlerden *el-Mutavvel* ve *Muhtasaru'l-me'ânî* gibi bazı metinler medreselerde ders kitabı olarak okutulurken bir kısmı da Halhâlî (ö. 745/1344) şerhi gibi müstakil ve kendine özgü bakış açıları içermektedir.

Telhîs şerhlerinin yanı sıra Tîbî'ye (ö. 743/1343) ait olan *et-Tibyân* ve 'Abdulkâhir Cürçânî'ye ait olan *Delâilü'l-i'câz* gibi temel metinlerden de faydalanarak geniş dil varlığını tek bir metinde toplayan Osmanlı Devleti'nin ilk vezirlerinden olan Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa (ö. 789/1387), *Mecme'u'l-fevâid* adını verdiği çalışması ile farklı ve orijinal bir *Telhîs* şerhi telif etmiştir. Bu kapsamlı çalışmada Çandarlı, tek bir dilcinin bakış açısı ile yetinmeyerek belagat alanında bilinen diğer temel metinlerinden de faydalanarak belagat meseleleri hakkında geniş ve çok yönlü bilgiler vermektedir. Mukaddimesinden de anlaşıldığına göre Sultan 1. Murad'a (ö. 791/1389) hediye edilen bir prestij kitap olarak addedilebilecek bu eser *el-Mutavvel* ve *el-Muvaffak* gibi çaplı, hacimli ve oldukça fazla analitik açıklamaların bulunduğu temel iki kaynağın yanında diğer şerhlerden mahalline uygun bir şekilde yapılan alıntılarla adeta kırk ambar bir belagat kitabı özelliğindedir. Referansların ustalıkla metin içine yedirilmesi ile okuyucuda tek bir kalemden çıkmış bir eser kanaati oluşturan çalışmada itnâb-ı mumil/bıktırıcı tarzda sözü uzatmadan kaçınılarak akıcı ve net bir metin oluşturulmuştur. Bahsi geçen meziyetleri ile bu eser belagat alanına katkı sağlayan önemli bir şerhtir. Ayrıca eser henüz tahkik edilmemiş Muvaffakuddîn Kayserî (ö. 761/1359) ve Şîrâzî⁵ gibi âlimlerin yazdığı *Telhîs* şerhlerinin yanında Hüsâmuiddin Kâtî'nin (ö. 760/1358) yazdığı *Miftâh* şerhinin varlığından haberdar etmesi bakımından kıymetli bilgiler içermektedir.

Bu çalışmada özgün ve oldukça sistematik bir şerh çalışması olan *Mecme'u'l-fevâid*'in tahkikli neşri yapılmış ve eser genel hatları ile belagat açısından değerlendirilerek bu kıymetli kitabın ilim dünyasına kazandırılma-

⁵ Şîrâzî'nin *el-Misbâh şerhu Telhîsi'l-Miftâh* adlı bu eseri Muhammed Maliki Diker tarafından Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

sı amaçlanmıştır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Bunlar Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın hayatı ve eserin genel olarak belagat açısından incelendiği bölüm ile tahkikli neşrin oluşturduğu Arapça metin kısımdır. Türkçe kısımda giriş olarak Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın hayatına dair bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde yazmanın tahkiki başlığı altında eserin Çandarlı'ya aidiyetinin tevsiki, yazmanın tavsifi ve tahkikinde izlenen yöntem hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise eserin muhteva özellikleri ve genel olarak belagat açısından incelenmesi yapılmıştır. Sonuçta ise çalışma sonunda elde edilen bulgular zikredilmiştir.

Son olarak çalışmanın varlığından beni haberdar edip elindeki nüshayı paylaşma nezaketini gösteren ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yaptığım yıllarda zaman zaman fikirlerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Mehmet Kalaycı'ya çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışmanın yazımı sürecinde elinden gelen her türlü yardımı gösteren kıymetli dostum Hasan Tetik'i zikretmem gerekir. Yaklaşık üç seneyi alan bir çalışmanın ürünü olan bu kitabın yazımı esnasında bana desteklerini esirgemeyen ve sabır gösteren sevgili eşime ve çocuklarıma minnettarım. Yine bugünlere gelmemde benim için her türlü fedakârlığı gösteren muhterem anne ve babama sevgi ve saygılarımı sunarım.

Bunlara ilaveten Arap dili alanını seçmemde ve yetişmemde emeği olan hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Özellikle, hazırlık sınıfında verdiği Arapça gramer derslerinde bize Arapçayı sevdiren merhum hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa Meral Çörtü'yü rahmet ve minnetle yâd ederim. Yine hazırlık sınıfında öğrencisi olmak şerefine nail olduğum ve yüksek lisansta ise danışmanlığımı yapan pek değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Halit Zevalsiz beyefendiye en kalbi minnet ve şükranlarımı iletmek isterim. Yine öğrencilik yıllarımda vaktini ayırıp benim de içinde bulunduğum bir halkaya verdiği derslerle yetişmemizde katkısı olan merhum Yrd. Doç. Dr. Erdoğan Albayrak hocamı da rahmetle anarım.

Bu çalışmanın ecdadın belagat alanında ortaya koyduğu özgün çalışmalarındaki derinliğin ve devasa dil ve kültür mirasının anlaşılmasına katkı sağlayacağını ümit eder, istifade edenlerinin çok olmasını Cenabı Allah'tan niyaz ederim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Duran EKİZER
Karaman 2022